

УДК 94-057.341 (438) “13” Казимир III: 94 (477)

ПОЛЬСЬКИЙ КОРОЛЬ КАЗИМИР III І БОРІТЬБА ЗА СПАДЩИНУ РОМАНОВИЧІВ

Леонтій ВОЙТОВИЧ

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра історії середніх віків та візантиністики
вул. Університетська 1, Львів 79000, Україна

У статті проаналізовані значення терміну “королівство Русі” як спадщини Романовичів і назви Галицько-Волинської держави та усталена практика успадкування престолів у цій державі. Розглянуто династичні підстави претендентів на цю спадщину, зокрема Казимира III. Показано, які політичні обставини і реалії штовхнули польського короля на боротьбу за спадщину Романовичів. Також звернено увагу на причини формування “Казимирівської легенди” та її реалії.

Ключові слова: Казимир III, спадщина Романовичів, королівство Русі, Любарт-Дмитро Гедимінович, “Казимирівська легенда”.

В історіографії українсько-польських стосунків накопичилося чимало стереотипів, викликаних періодами жорсткого політичного чи ідеологічного протистояння. Діяльність одного з найвидатніших польських королів Казимира III, якого польська історична традиція нагородила величним титулом Казимира Великого, належить саме до таких дискусійних проблем. У дослідженнях вітчизняних істориків Казимир III виступає переважно як агресор, який підступно напав на Львів після загибелі останнього галицько-волинського князя Болеслава-Юрія Тройденевича, захопив скарбницю галицьких князів, а потім виступив організатором польсько-угорського загарбання галицьких земель. При цьому більшість дослідників далі повторюють одну з численних “Казимирівських легенд”, датуючи це загарбання 1340 чи 1349 роком¹. Тоді як

¹ *Зубрицкий Д. И.* История древнего Галицко-Русского княжества / Д. Зубрицкий. Ч. 3. Львов, 1855; *Його ж.* Хроніка міста Львова / Переклад І. Сварника, коментар М. Капраля. Львів, 2002. С. 29–38; *Шараневич И.* История Галицко-Володимирской Руси от найдавейших времен до року 1453 / И. Шараневич. Львов, 1863. С. 148–160; *Винниченко И.* Замечания И. А. Линниченко на статью Г. Режабка “О последнем князе всей Малороссии Юрие II” / И. Винниченко. Санкт-Петербург, 1885; *Лонгинов А. В.* Грамоты малорусского князя Юрия II и вкладная запись князя Юрия Даниловича Холмского XIV в. / А. Лонгинов // Чтения в об-ве истории и древностей российских при Московском ун-те. Москва, 1887. Кн. 2. С. 25–32; *Филевич И. П.* Борьба Польши и Литвы-Руси за Галицко-Владимирское наследие / И. Филевич. Санкт-Петербург, 1890; *Линниченко И. А.* Критический обзор новейшей литературы по истории Галицкой Руси / И. Линниченко // Журнал Министерства народного просвещения. 1891. Июнь. С. 460–470;

про анексію галицької частини королівства Русі можна говорити лише з 1387 р.² В численних працях польських істориків, присвячених Казимиру III Великому³, входження “руської землі” до складу Польщі відноситься однозначно до 1340 р. і трактується як успадкування Казимиром III цієї землі внаслідок рішення Вишеградського з’їзду 1338 р.

Довнар-Запольський М. В. Из истории литовско-польской борьбы за Волинь / М. Довнар-Запольский. Договоры 1366 г. Киев, 1896; *Грушевський М.* Історія України-Руси / М. Грушевський. Т. 3. Львів, 1905. С. 126; Т. 4. Київ-Львів, 1907. С. 22–24, 39–44, 81, 89–94, 101, 241; *Кордуба М.* Болеслав-Юрій II. Останній самостійний володар Галицько-Волинської держави з нагоди 600-ліття його смерті / М. Кордуба // *Минуле і сучасне.* Краків. 1941. Ч. 7; *Мазур О.* “Лотка князь руський, прибув до Вишеграда”: гіпотетична ідентифікація особи / О. Мазур // *Дрогобицький краєзнавчий збірник.* Вип. 7. Дрогобич, 2003. С. 72–79.

² *Крип’якевич І.* Галичина // *Українська Загальна Енциклопедія / І. Крип’якевич.* Т. 3. Львів-Станіславів-Коломия, 1935. С. 641–642; *Його ж.* Галицько-Волинське князівство. Львів, 1984. С. 111–115; Вид. 2. Львів, 1999. С. 140–146; *Ісаєвич Я. Д.* Загарбання земель Галицько-Волинського князівства іноземними державами / Я. Ісаєвич // *Торжество історичної справедливості.* Львів, 1968. С. 74–80; *Його ж.* Галицько-Волинське князівство після навали Батия // *Історія української культури.* Т. 2. Київ, 2001. С. 219; *Войтович Л.* Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль / Л. Войтович. Львів, 2000. С. 437–439; *Його ж.* Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква, 2006. С. 38–39, 73, 486, 613–614, 668–670; *Ісаєвич Я., Войтович Л.* Перехідний час: 1349–1387 / Я. Ісаєвич, Л. Войтович // *Історія Львова.* Редколегія: Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. Т. 1. Львів, 2006. С. 63–71.

³ *Gorzycki K.* Polńczenie Rusi Czerwonej z Polskń przez Kazimierza Wielkiego / K. Gorzycki. Lwyw, 1889; *Prochaska A.* W sprawie zajkcia Rusi przez Kazimierza Wielkiego / A. Prochaska // *Kwartalnik Historyczny.* Warszawa, 1892; *Їввієїавський Е. С.* Esterka i inne kobiety Kazimierza Wielkiego / Е. Їввієїавський. Warszawa, 1894; *Balzer O.* Kazimierz III Wielki // *Balzer O.* Genealogia Piastyw / О. Balzer. Krakow, 2005 (1895). S. 60–682; *Semkowicz A.* Adelajda, Krystyna i Jadwiga, iony Kazimierza Wielkiego / A. Semkowicz // *Kwartalnik Historyczny.* Т. 12. 1898. S. 561–566; *Zakrzewski S.* Wpiyw sprawy ruskiej na pacstwo polskie w XIV wieku / S. Zakrzewski // *Przeglńd Historyczny.* Т. 23. 1922. S. 97–110; *Paszkieicz H.* Polityka ruska Kazimierza Wielkiego / H. Paszkiewicz. Warszawa, 1925; *Kktrzycki S.* Ze studiow genealogicznych. 1. Nieznany document Kazimierza Wielkiego z r. 1344 / S. Kktrzycki // *Mіksіckіcznik Heraldyczny.* N. 13. 1934. S. 48–51; *Kaczmarczyk Z.* Kazimierz Wielki / Z. Kaczmarczyk. Warszawa, 1948; *Sieradzki J.* Polska wieku XIV. Studium z czasyw Kazimierza Wielkiego / J. Sieradzki. Warszawa, 1959; *Koziowska-Budkowa Z.* Z ostatnich lat Kazimierza Wielkiego / Z. Koziowska-Budkowa // *Maiopolskie Studia Historyczne.* 1963. Т. 6. Z. 3–4. S. 17–26; *Samsonowicz H.* Kazimierz III Wielki // *Poczet krylyw i ksińeїńet polskich / H. Samsonowicz.* Warszawa, 1980. S. 247–253; *Їwіwіcki J.* Mariaїmierz Wielkiego / J. Їwіwіcki // *Studium z zakresu obyczajowńci i etyki dworzu krylewskiego w Polsce XIV wieku.* Olsztyn, 1987. S. 44–46; *Ibid.* Kazimierz Wielki. Kobiety a polityka. Olsztyn, 1994; *Jasiecki K.* Maїecstwa i koligacje polityczne Kazimierza Wielkiego / K. Jasiecki // *Studia Ęrdioznawcze.* 1990. N. 32–33. S. 58–65; *Ibid.* Dziec koronacji Kazimierza Wielkiego w ъwіetle wspylcesnych Ęrdei // *Opuscula minora in memoriam Iosepho Spors / Pod red. J. Hauzieskiego.* Siupsk, 1993. S. 171–182; *Ibid.* Przydomek Kazimierza Wielkiego – czas powstania i geneza // *Genealogia. Studia i materially historyczne.* Т. 5. 1995. S. 25–43; *Ibid.* Kazimierz Wielki // *Jasiecki K.* Rodowyd Piastyw maiopolskich i kujaskich. Poznac–Wrociaw, 2001. S. 163–171; *Kiryk F.* Wielki kryl i jego nastkpcia / F. Kiryk. Krakow, 1992; *Szczur S.* Historia Polski ъredniowiecznej / S. Szczur. Krakow, 2002. S. 365–380; *Elmonowski J.* Stosunki polityczne mіkdzy Piastami a Luksemburgami i Witelsbachami w pierwszej polowie XIV wieku / J. Elmonowski. Toruc, 2002; *Nowakowski T.* Kazimierz Wielki a Bydgoszcz / T. Nowakowski. Toruc, 2003; *Wyrozumski J.* Kazimierz Wielki / J. Wyrozumski. Wrociaw, 2004; *Baracski M. K.* Dynastia Piastyw w Polsce / M. Baracski. Warszawa, 2006. S. 484–489; *Jasienica P.* Polska Piastyw / P. Jasienica. Toruc, 2007. S. 291–299; *Dńbrowski J.* Kazimierz Wielki: tworca korony Krylestwa Polskiego / J. Dńbrowski. Krakow, 2007.

Таким чином, залишається актуальним питання продовження дискусії щодо проблем боротьби Казимира III за спадщину Романовичів. Перш за все воно стосується наступних питань: чому до складу Польщі була включена тільки галицька частина Галицько-Волинської держави під назвою *королівства Русі* або *руських земель* (тобто значення терміну “королівство Русі” як спадщини Романовичів і назви Галицько-Волинської держави або тільки її частини), чи виступав Казимир III як законний спадкоємець Романовичів (тобто чи існувала усталена практика успадкування престолів в Галицько-Волинській державі, хто виступав претендентом і які династичні підстави мав на цю спадщину), які політичні реалії штовхнули Казимира III на боротьбу за спадщину Романовичів і якими були реалії “Казимирівської легенди”.

Як вірно звернув увагу польський дослідник К. Мисліньский, від часу утвердження Данила Романовича і до вигасання Романовичів між польськими та галицько-волинськими князями зберігалися переважно союзницькі відносини, скріплені матримоніальними зв'язками, інтенсивність яких зростає з кінця XIII ст.⁴ Навіть претензії Льва Даниловича на краківський престол по смерті Болеслава Сидливого у 1279 р. були не проявом експансії, а звичною європейською практикою успадкування (дружина бездітного Болеслава Св. Кін'а була рідною сестрою Констанції, дружини Лева Даниловича)⁵. Можна стверджувати, що з другої половини XIII ст. польські, угорські та галицько-волинські володарі спільними зусиллями долали політичні проблеми, які виникали у них з іншими сусідами.

Назва “королівство Русі” за Галицько-Волинською державою закріпилася з другої половини XIII ст., після коронації Данила Романовича. В українській історіографії досі можна зустріти найрізноманітніші підходи до коронації Данила Романовича: від надмірної апологетики до повного ігнорування, написання королівського титулу в лапках або твердження, що королівський титул не мав жодного значення і сам Данило Романович ним не користувався. Подібні

---

⁴ *Mysliński K.* Polska a księstwo Halicko-Włodzimierskie na przełomie XIII i XIV wieku / К. Mysliński // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Львів, 1993. С. 7–8.

⁵ *Войтович Л.* Де була столиця Лева Даниловича? (Джерелознавчий аспект проблеми) / Л. Войтович // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. Т. 1. Київ–Львів, 2004. С. 712–720; *Його ж.* Військове мистецтво Галицько-Волинської держави: князь Лев Данилович // Вісник Національного Університету “Львівська політехніка”. Держава та армія. Львів, 2004. № 502. С. 13–18; *Його ж.* Штрихи до портрету князя Лева Даниловича // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). Вип. 5. Київ, 2005. С. 143–156; *Його ж.* Княжа доба на Русі: Портрети еліти. Біла Церква, 2006. С. 497–501; *Його ж.* Реформи армії князями Данилом Романовичем та Левом Даниловичем у середині XIII ст. // Вісник національного університету “Львівська політехніка”. Держава та армія. Львів, 2006. № 571. С. 89–93; *Його ж.* Князь Лев Данилович – полководець і політик // *Confraternitas*. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича [Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 15]. Львів, 2006–2007. С. 115–124.

висновки суперечать джерелам, автентичність яких не викликає сумнівів, тому немає потреби їх спростовувати. Більш цікавою залишається дискусія, розпочата українськими істориками на еміграції⁶: чому саме у 1253 р. галицько-волинський князь Данило Романович коронувався як “король Русі”, що тоді розумілося під назвою “королівства Русі” та чому Лев Данилович не був коронований королем, а його син Юрій Львович прийняв цю корону?

“Світліїшим королем Русі” – титулував Данила Романовича Папа Римський Інокентій IV⁷, “світлому мужеві Данилові I, королеві русинів” писав у 1254 р. віце-магістр Тевтонського Ордену Бургард фон Горнгаузен⁸. Чи означав цей титул просто перетворення Галицької землі з князівства у королівство? Подібний висновок можна було б зробити на підставі титулу короля Юрія Львовича: “король Русі (*regis Russiae*), князь Лодомерії (*principis Ladimiriae*)”, тобто “король галицький і князь володимирський (волинський)”, тим більше, що подібний титул прийняли трохи раніше угорські королі.

Титул короля Галицької землі (*rex Galiciae*), судячи з грамоти від 2 травня 1189 р., носив ще угорський король Бела III⁹. Зауваження М. Грушевського щодо непевності цього факту – так як цей документ не королівський, а єпископський, а інші документи відсутні¹⁰ – в контексті подальшої угорської політики не виглядає переконливим. Далі Угорщина при кожній нагоді намагалася об’єднати Галицьку землю з Угорщиною на підставі особистої унії, визнаної галицьким боярством, як це вдалося з Хорватією¹¹. Королями Галичини титулувалися Андрій II (1205–1235) та його син Калман (1215–1222), причому останній був коронований у Галичі, що було визнано Папою (посідав галицький престол у 1215–1219, 1220–1221 рр.)¹². Якби у Римі вирішили просто коронувати Данила Романовича

⁶ Войнар М. М. Корона Данила в правно-політичній структурі Сходу / М. Войнар // *Analecta ordinis S. Basilii Magni*. Vol. 2 (8). Fasc. 1–2. Romae, 1954. С. 105–118; Камінський І. Корона Данила в правно-політичній структурі Заходу / І. Камінський // Там само. С. 119–125; Ждан М. До питання про залежність Галицько-Волинської Русі від Золотої Орди / М. Ждан // Український історик. 1967. Ч. 1–2; 1968. Ч. 1–4.

⁷ Тургенев А. И. Акты исторические, относящиеся к России / А. Тургенев. Т. 1. Санкт-Петербург, 1841. № 62–65, 74, 76–77; *Большакова С. А.* Папские послания галицкому князю как исторический источник / С. Большакова // Древнейшие государства на территории СРСР. Материалы и исследования. 1975 г. Москва, 1976. С. 122–129.

⁸ Цит. за: *Дашкевич Я.* Проблема державності на Галицько-Волинських землях (кінець X – середина XIV ст.) / Я. Дашкевич // Король Данило Романович і його місце в українській історії / Матеріали Міжнародної наукової конференції (Львів, 29–30 листопада 2001 р.). Львів, 2003. С. 19.

⁹ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* / Ed. G. Fejer. T. 2. Buda, 1829. P. 247.

¹⁰ *Грушевський М.* Історія України-Русі / М. Грушевський. Т. 2. Львів, 1905. С. 449.

¹¹ *Шушарин В. П.* Складывание и оформление феодальных отношений. Раннефеодальная монархия (XI – середина XIII вв.) / В. Шушарин // История Венгрии. Т. 1. Москва, 1971. С. 143.

¹² *Крип’якевич І.* Галицько-Волинське князівство / І. Крип’якевич. Львів, 1999. С. 114–118; *Theiner A.* *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuniae... ex tabularis vaticanis* / A. Theiner. T. 1. Romae, 1860. N. 65; *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* / Ed. C. Wenzel. T. 4. Pest, 1864. N. 227; *Wertner M.* *Az Brpdok csalbdı tırdtınete* / M. Wertner. Nagybecskerek, 1892.

галицькою короною, його іменували б “*rex Galiciae*” чи “*rex Galiciae et Lodomeriae*” як титулувався з 1206 р. Андрій II¹³. Людовик Анжуйський, претендуючи на Галицьку спадщину по вигасненні Романовичів як спадкоємець Арпадовичів, спочатку прийняв перший титул, замінивши його у ході війни з Любартом-Дмитром Гедиміновичем титулом “*rex Galiciae et Lodomeriae*” (1370–1382). Угорські королі зберегли цей титул і від них він перейшов до австрійських цісарів. Угорщина не визнала остаточної анексії Галицької землі Польщею у 1387 р. (спираючись на те, що Казимир III визнав права Анжуйської династії за угодою 1350 р.) і у польсько-угорських угодах 1412, 1415 та 1423 рр. вирішення долі Галичини відкладалося на пізніше¹⁴. Отже, зважаючи на різні причини, угорські королі не успадкували титулу Данила Романовича та Юрія Львовича, а продовжили носити титули своїх попередників.

Зрозуміло, що держави, яка офіційно називалася “Київська Русь”, “Древня Русь” чи “Давня Русь” ніколи не існувало. У джерелах сучасники називали державу Русь¹⁵ або Руська земля¹⁶. При цьому останній термін вживався як у широкому значенні для всієї держави, так і у вузькому значенні – для території Київської, Чернігівської та Переяславської земель чи лише Київської землі¹⁷. Схоже, що саме ця територія складала початково Київський каганат (Русь) у IX ст. Іноземні джерела подають назви *Rus*, *Rus(s)ia*, *Rucia*, *Ruscia*, *Ruzzi*, *Ruzzia ar-Rus*, *Rutzeland*, *Ryscaland*, *Ryssland*, *Rusco*, *Ros* і т.д.

З похідних назв джерелам відомі тільки три: Мала Русь – вперше у 1334 р. в титулі галицько-волинського князя Болеслава-Юрія: “*Dei gratia natus dux totius Russae Minoris*” (“З Божої ласки природжений князь всієї Малої Русі”)¹⁸, Велика Русь – вперше у 1542 р.¹⁹ (в тексті московських книжників, які намагалися довести претензії Москви на всю спадщину давньої Русі) та Біла Русь – під 1305 р., але у такому пізньому джерелі як Густинський літопис²⁰. У Житті св. Кін’и, одним з джерел якого була неznана угорська хроніка²¹, галицький король Калман

¹³ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. T. 3. V. 1. Buda, 1829. P. 31–32.

¹⁴ Ісаєвич Я. Д. Загарбання земель Галицько-Волинського князівства іноземними державами / Я. Ісаєвич // Торжество історичної справедливості. Львів, 1968. С. 78–79.

¹⁵ Полное собрание русских летописей [далі ПСРЛ]. Т. 1. Москва, 1962. Стб. 7, 11, 28–29, 31, 338, 341–345; Т. 2. Москва, 1962. Стб. 6, 8, 20, 22–23, 36, 455; Т. 4. Ч. 1. Вып. 1. Петроград, 1915. С. 4; Т. 9. Москва, 1965. С. 3–4, 17.

¹⁶ ПСРЛ. Т. 1. Стб. 1, 17, 19–20; Т. 2. Стб. 2, 12; Т. 4. С. 11.

¹⁷ Насонов А. Н. “Русская земля” и образование территории древнерусского государства / А. Насонов. Москва, 1951.

¹⁸ Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси / Сборник материалов и исследований, собр. О. Гонсиоровским, А. А. Куником, А. С. Лаппо-Данилевским, И. А. Линниченко, С. П. Пташицким и И. Режабком. Санкт-Петербург, 1907. С. 153–154.

¹⁹ ПСРЛ. Т. 20. Ч. 2. Санкт-Петербург, 1914. С. 460.

²⁰ ПСРЛ. Т. 2. Санкт-Петербург, 1843. С. 227, 236.

²¹ Войтович Л. Де була столиця Лева Даниловича? (Джерелознавчий аспект проблеми) / Л. Войтович // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. Київ–Львів, 2004. С. 712–720.

названий королем русинів білих (*Ruthenorum Alborum*)²². Термін “Червона Русь”, досі популярний у польській історіографії, вперше з’являється в Хроніці Констанцького собору 1414–1418 рр. Ульріха фон Ріхенталя (бл. 1366 – бл. 1437), де згадується “посольство королівства Червоної Русі” (“*das k̄ngrich von rot Rusen*”)²³, пізніше – в книзі Вілібальда Піркгеймера (1470–1530), виданій у 1610 р.²⁴ Термін “Чорна Русь” (“*Rusia negra*”) вперше з’явився на карті світу відомого венеційського автора портуланів і карт Фра Мауро (+1460), створеній для португальського принца Генріха Мореплавця (1459), яка зберігається у бібліотеці Маріана у Венеції²⁵. Дослідники відзначають високу точність карти Фра Мауро, особливо передачу території Золотої Орди²⁶. Наступні згадки цього терміну більш пізні, часто плутані і всі відносяться до західноєвропейських джерел²⁷.

Від китайців, які кольорами позначали сторони світу (чорний – північ, червоний – південь, білий – захід, синій – схід), через гунів та аварів ця традиція досягла Центрально-Східної Європи²⁸. Термін “Біла Русь” цілком очевидно означав західну частину Русі, “Червона Русь” – південну, “Чорна Русь” – північну²⁹. Отож, у XIII ст. *королівство Русі* могло означати тільки всю державу, яку історики назвали Київська Русь.

Данило Романович, як і його батько, дід та прадід, намагався стати сюзереном всієї Русі, тобто князем київським. Це йому вдалося після відновлення батьківської спадщини і повторного об’єднання галицьких і волинських земель перед самим монгольським наступом на столицю. Обороняв Київ перед військом Бату восени 1240 р. тисяцький Дмитро із галицько-волинською дружиною³⁰.

²² Vita sanctae Kyngae ducissae Cracoviensis // Monumenta Poloniae Historica. T. 4. Lwyw, 1884. P. 683.

²³ *Richental von U. Chronik des Constanzer Concils 1414. bis 1418 / U. Richental von / Hrsg. von M. R. Buck // Bibliothek des litterarischen Vereins in Stuttgart. Tübingen, 1882. Bd. CLVIII. S. 50–51.*

²⁴ *Pirckheimer P. Opera politica, historica, philologica et epistolica / P. Pirckheimer / Ed. M. Goldast. Francofurti, 1610. P. 105.*

²⁵ Fra Mauro’s World Map / Piero Falchetta. Brepols, 2006.

²⁶ *Пачкалов А. В. К вопросу о локализации топонима Calmusi Saro на карте Фра-Мауро (1459 г.) / А. Пачкалов // Annali di ca’Foscari Rivista della facolta di lingue e literature straniere dell’universita ca’Foscari di Venezia. T. 46 / 1. Venezia, 2007. P. 311–318.*

²⁷ *Ширяев Е. Е. Беларусь: Русь Белая, Русь Черная и Литва в картах / Е. Ширяев. Минск, 1991; Мьльников А. С. Картина славянского мира: взгляд из Восточной Европы. Представления об этнической номинации и этничности XVI–XVIII века / А. Мьльников. Санкт-Петербург, 1999.*

²⁸ *Vaëiæ J. Red Sea – Black Russia: Prologomena to the History of North Central Russia in Antiquity and the Middle Ages / J. Vaëiæ. New York, 1995. P. 112–273*

²⁹ *Macczak W. Biała, czarna i czerwona Ruń / W. Macczak // International Journal Slavic Linguistics and Poeticz. Vol. 19. 1975. N 2.*

³⁰ *Див: Березин И. Н. Нашествие Батя на Россию // Журнал Министерства народного просвещения / И. Березин. 1885. Май. № 86; Иванов А. И. Походы монголов в Россию по официальной китайской истории Юань-ши / А. Иванов // Записки разряда военной археологии и археографии Русского*

Після монгольського завоювання Галицько-Волинське князівство опинилося у залежності від Причорноморського улусу, який охоплював Північне і Західне Причорномор'я, Пониззя Дунаю і межиріччя Пруту і Дністра. Його тримав Мауці (Моису) – Могучій наших літописів, другий син Чагатая і зять Бату³¹. Коренця (Куремса) просто був його еміром. Побачивши спроби Данила Романовича повернути собі Київ, Мауці зажадав у нього Галич.

З цим, значною мірою, була пов'язана поїздка Данила Романовича в ставку Бату. Але “князю бувшому великому, володівшому Руською землею, Києвом, і Володимиром, і Галичем”³² не вдалося отримати від монгольського владика ярлика на столицю. Не випадково князівський літописець записав: “Ой, гірше зла честь татарська”. Галицького князя приймали значно краще за інших і не зачепили його основних володінь, але “його ж отець був цезарем у Руській землі [...] син того не дістав честі”³³. Бату відмінив вимогу Мауці, але дав зрозуміти, що монголи не бажають відродження Київської Русі навіть як васальної держави.

Саме з цього періоду розпочався різкий поворот у політиці Данила Романовича, якому надали ярлик на Галицьку та Волинську землі, у бік тісних контактів із Західною Європою і боротьби з ординською зверхністю³⁴. Тоді ж почалося гарячкове укріплення міст і перенесення столиці у Холм на західному кордоні. Одночасно велися пошуки союзників проти Орди. У 1251 р. такий союз було скріплено шлюбом дочки Данила з володимиро-суздальським князем Андрієм Володимировичем, який незабаром виступив проти ординців³⁵.

Ці заходи завершилися відкритим викликом Золотій Орді у 1253 р., коли Данило Романович прийняв від Папи Римського Інокентія IV королівську корону. Як васал хана Золотої Орди він не мав права цього робити. Такий акт міг означати тільки одне: повну відмову від ординської залежності. У середньовіччі, як і майже до початку ХХ ст., не допускалося випадковостей із титулами. Тому і московська дипломатія у стосунках з усіма сусідами так вперто добивалася визнання

военно-иторического об-ва. Т. 3. Петроград, 1914; *Насонов А. Н.* Монголы и Русь / А. Насонов. Москва-Ленинград, 1940; *Каргер М. К.* Киев и монгольское завоевание / М. Каргер // Советская Археология. Т. 11. 1949. С. 55–102; *Толочко П. П.* Древний Киев / П. Толочко. Киев, 1977. С. 191–204; *Черепнин Л. В.* Монголо-татары на Руси (XIII в.) / Л. Черепнин // Татаро-монголы в Азии и Европе. Москва, 1977; *Довженок В. О.* Среднее Поднепровье после татаро-монгольского нашествия / В. Довженок // Древняя Русь и славяне. Москва, 1978. С. 76–82; *Беляева С. А.* Южнорусские земли во второй половине XIII–XIV в. (По материалам археологических исследований) / С. Беляева. Киев, 1982; *Ивакин Г. Ю.* Киев в XIII–XIV веках / Г. Ивакин. Киев, 1982; *Феннел Д.* Кризис средневековой Руси / Д. Феннел. 1200–1304. Москва, 1989. С. 110–128; *Войтович Л. В.* Нашадки Чингиз-хана: Вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів / Л. Войтович. Львів, 2004. С. 97–103.

³¹ Там само. С. 99–100.

³² ПСРЛ. Т. 2. Стб. 807–808.

³³ ПСРЛ. Т. 2. Стб. 808.

³⁴ *Крип'якевич І. П.* Галицько-Волинське князівство / І. Крип'якевич. Львів, 1999. С. 128.

³⁵ ПСРЛ. Т. 10. С. 137–138.

найдрібніших частинок титулу своїх правителів. Самочинне коронування потребувало довгого шляху до його визнання, як це було з тими ж московськими царями. Не випадково великий князь литовський Вітовт Кейстутович не надів сам королівську корону, а чекав офіційної коронації, яку б визнали всі. Бату був ханом (тобто королем) Золотої Орди і васалом каана (імператора) Монголії. Прийняття його васалом королівської корони від Папи римського не тільки означало розрив васальних стосунків, а зрівнювало колишнього васала з його сюзереном³⁶. Титул “король Русі” означав також, що король Данило претендує на звільнення всієї території колишньої Русі³⁷.

Можна стверджувати, що Данило Романович добре володів інформацією про події в Орді. Час виступу було обрано вдало. Батий хворів, а у 1255 р. він помер у віці лише 48 років. Передчуваючи смерть, він відправив сина Сартака у Каракорум до Менгу-каана. Зобов’язаний своїм престолом Батиеві, Менгу затвердив Сартака щойно прийшла звістка про смерть його батька. Але Сартак не доїхав до столиці, він помер від отрути у 1256 р. За цією загибеллю стояв Берке, який по смерті Орду був найстаршим серед Джучидів³⁸. По смерті Сартака Менгу затвердив ханом Улакчі, доручивши Боракчин-хатун, вдові Батия, опікуватися сином до його повноліття. Але і цей юний хан помер у 1257 р. не без допомоги Берке. За цей час війна проти Коренци закінчилася перемогою. Були приборкани васали, які поспішили перейти на службу до ординців, у т. ч. і болохівські князі.

У 1258 р. Берке нарешті став ханом Золотої Орди. Коренца був зміщений і замінений темником Бурундаєм, одним із кращих монгольських полководців. Після його походів у 1258–1259 рр. було відновлено ординське панування і зруйновано укріплення Володимира, Луцька, Крем’янця та Львова³⁹. Король Данило під час походів Бурундая пробував організувати опір, але змушений був емігрувати⁴⁰. Очевидно, що монголи його змістили, а брат і сини скорилися під загрозою пљондрування краю. Монголи не змогли здобути столицю Данила Холм, але й він не зміг підняти на боротьбу своїх західних союзників. Король повернувся лише після того, як Золота Орда вступила в довгу і кровопролитну війну з Хулагуїдами за Азербайджан. Ця війна розпочалася у 1262 р. і з перервами тривала майже до кінця XIV ст.*

---

³⁶ *Войнар М. М.* Корона Данила в правно-політичній структурі Сходу / М. Войнар. С. 105–118.

³⁷ *Войтович Л.* Королівство Русі: реальність і міфи / Л. Войтович // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 7. Дрогобич, 2003. С. 63–71; *Його же.* Княжа доба на Русі: Портрети еліти. Біла Церква, 2006. С. 492–494.

³⁸ *Патканов К. П.* История монголов по армянским источникам / К. Патканов. Вып. 1. Санкт-Петербург. 1874. С. 87.

³⁹ *Крип’якевич І. П.* Галицько-Волинське князівство / І. Крип’якевич. Львів, 1999. С. 133–134.

⁴⁰ *Войтович Л. В.* Остання еміграція короля Данила Романовича / Л. Войтович // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. № 13. Луцьк, 2009. С. 89–96.

* Перша велика битва на лівому березі р. Кури (1263) закінчилася повною поразкою Хулагу. “Якщо б ми діяли спільно, то підпорядкували б увесь світ” – сказав з цієї нагоди хан Берке, стоячи

Данило Романович повернувся з Угорщини у 1262 р. До його смерті монголам було не до Русі. Отже, можна стверджувати, що король Данило помер у своїй столиці Холмі не ординським васалом, а незалежним володарем, до кінця залишаючись вірним своїй політиці відродження Русі.

Причорноморський улус отримав Ногай, який відзначився на війні з Хулагідами. Це був вмілий і твердий політик, який протягом короткого періоду підпорядкував собі Тирновське царство, Видинське і Бранічевське князівства, змусив Візантію та Сербію зважати на кожен його крок, карбував власну монету і зміщав ханів Золотої Орди. Князь Лев Данилович теж став його васалом. З одного боку він мусив зважати на реалії та не загострювати стосунків з Ордою. З іншого – саме з допомогою Ногая він приборкав потяг своїх рідних братів, а також Володимира Васильовича до роздроблення королівства. Лев Данилович використовував допомогу Ногая і в боротьбі за литовську, польську та угорську спадщину⁴¹. Не без допомоги Ногая саме за правління Лева Даниловича Галицько-Волинська держава досягла найбільшого територіального зросту⁴², включивши Закарпаття, Люблінську землю та Київ⁴³.

Стосунки Ногая та Лева Даниловича, напевно, були вигідні обом сторонам. Через це, вірогідно, Лев Данилович, якого західні джерела титулюють “королем”, так цього титулу і не прийняв. Подібна ситуація тривала до походу золотоординського хана Телебуги у 1287 р.⁴⁴, який першим зрозумів небезпеку політики Ногая і спробував зробити галицько-волинських князів своїми безпосередніми васалами. Можливо, що саме через це Ногай доклав зусиль до загибелі Телебуги, після чого його старі стосунки з галицько-волинськими князями відновилися. Галицько-волинські дружини були у складі війська Ногая в битві, яка відбулася 15 вересня 1300 р. у місцевості Куқанлик десь у низів’ях Південного Бугу чи Дністра⁴⁵.

Ногай загинув, а хан Тохта був змушений продовжувати війну за Азербайджан. Його родичі спустошили улус Ногая, але самі втягнулися в усобицю з сином останнього Джуке та внуком Кара-Кішеком. Це дозволило

на полі бою, всіяному трупами монгольських воїнів, які билися між собою (*Тизенгаузен В. Г.* Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды / В. Тизенгаузен. Т. 1. Извлечения из сочинений арабских. Санкт-Петербург, 1884. С. 75).

⁴¹ *Войтович Л. В.* Улус Ногая і Галицько-Волинське князівство / Л. Войтович // Україна – Монголія: 800 років у контексті історії. Київ, 2008. С. 71–78.

⁴² *Войтович Л.* Кордони Галицько-Волинської держави: проблеми та дискусії / Л. Войтович / Записки НТШ. Т. 252. 2006. С. 187–205.

⁴³ *Войтович Л.* Штрихи до портрета князя Лева Даниловича / Л. Войтович // Україна в Центрально-Східній Європі. Вип. 5. Київ, 2005. С. 43–156; *Його ж.* Князь Лев Данилович – полководець і політик // *Confraternitas*. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісасвича [Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 15]. Львів, 2006–2007. С. 115–124.

⁴⁴ ПСРЛ. Т. 2. Стб. 894.

⁴⁵ *Шабульдо Ф. М.* Земли Юго-Западной Руси в составе Великого Княжества Литовского / Ф. Шабульдо. Киев, 1987. С. 71–72.

Галицько-Волинському королівству відновити свою незалежність від Орди, що було задекларовано коронацією Юрія Даниловича. Більше того, у 1303 р. він добився утворення окремої Галицької митрополії, на що пішла константинопольська патріархія, яка опиралася утворенню нових діоцезій (досить згадати спроби Андрія Боголюбського чи великих князів литовських). Ця митрополія об'єднала єпископії, які знаходилися на територіях поза межами ординського контролю, включаючи і непідвладні королю Юрію, наприклад турівську (митрополит київський перебував у Володимирі на Клязьмі під ординським контролем)⁴⁶.

Князь Андрій Юрійович та його брат Лев мали поважні проблеми з ординцями. Вони не випадково пропонували Тевтонському Ордену захист від ординців⁴⁷, підкреслюючи, що саме їх землі знаходяться на межі фронту християнської Європи проти Орди, яка з часів Узбека повністю перейшла у мусульманський табір. польський король Владислав Локеток в листі до папи Івана XXII від 21 травня 1323 р. назвав їх військо нездоланим захистом від ординців. Мабуть тому Андрій Юрійович не прийняв королівського титулу, а брати так і не допомогли закарпатським феодалам, які закликали їх поборотися за угорську спадщину. У світлі цих фактів мотивованим виглядає припущення про загибель обох князів у боротьбі з Ордою⁴⁸.

Компроміс, який привів до влади Болеслава-Юрія Тройденевича, тобто не дозволив опанувати трон королівства литовському чи польському претендентам, був укладений за участі хана Узбека⁴⁹. Допоміг Узбек і пізніше Любартові-Дмитру Гедиміновичу та Дмитрові Детькові у боротьбі проти Казимира III. Ординці змагалися за повернення свого впливу на королівство до смерті Узбека у 1342 р. Напевно тому у 1334 р. галицько-волинський князь Болеслав-Юрій став титулуватися “з Божої ласки природжений князь всієї Малої Русі”, віддаючи данину реаліям часу і підкреслюючи відмову галицько-волинських володарів від усієї Русі, хоча перед тим використовував титули “*Nos Georgis Dei gratia dux Russiae*”, “*Ceorgius Dei gratia dux Terrae Russiae, Galiciae et Ladimere*”, “*Georgius, ex dono Dei natus dux et dominus Russiae*”. “Мала Русь” тут виступає в значенні тієї частини Русі, яка не була підвладна монголам.

Можливо це стало також однією з причин виступу польської еліти проти планів Казимира III прямої унії Польщі з королівством Русі. У Кракові могли побоюватися війни з Золотою Ордою, яка в середині XIV ст. переживала період останнього піднесення. Унія з королівством Русі була б одночасною декларацією

⁴⁶ Войтович Л. Юрій Львович і його політика / Л. Войтович // Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України: Історичні та культурологічні студії. Т. 3. Галичина і Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. Львів, 2001. С. 70–78; Паславський І. Галицька митрополія / І. Паславський. Львів, 2007.

⁴⁷ Болеслав-Юрій II, князь всей Малой Руси. Сб. мат. и исслед. Санкт-Петербург, 1907. С. 149.

⁴⁸ Мацяк В. Галицько-Волинська Держава 1290–1340 рр. у нових дослідях / В. Мацяк. Авсбург, 1948. С. 18.

⁴⁹ Шабульдо Ф. М. Земли Юго-Западной Руси... С. 19–26.

претензій на всю Русь, тоді як приєднання частини земель Русі, які вже довгий час не належали до Русі, рівно ж як і відмова Болеслава-Юрія від таких претензій, мали зовсім інший характер. Подібні мотиви могли вплинути і на рішення Людовика Анжуйського, який вдовольнився більш надійним і “земним” титулом “короля Галиції і Лодомерії”. Тим самим він презентував відмову від тих земель Русі, які знаходилися під ординським пануванням. Титул “князів Русі” взяли собі пізніше мазовецькі князі, які володіли Белзьким та Жидачівськими князівствами, але це було вже тоді, коли Орда агонізувала і не могла їм загрозувати. І сам титул на той час перетворився на порожній звук.

Передчасна загибель князя Юрія-Болеслава II у 1340 р. не привела до ліквідації Галицько-Волинської держави. Попри те, що вже наприкінці квітня 1340 р. Львів був захоплений військом польського короля Казимира III, який вивіз до Кракова скарбницю Романовичів з усіма коронаційними регаліями⁵⁰ (серед польських коронаційних регалій збереглися речі візантійського походження, що могли потрапити туди із львівської скарбниці, свого часу ці регалії були привезені у Галицько-Волинську державу з Візантії одночасно з прибуттям дружини Романа Мстиславовича⁵¹), на цьому все закінчилося. Вже у березні – не пізніше 27 червня 1341 р. – “*управитель або староста землі Русі*” Дмитро Детько повідомив громаду Торуня що “*ми усунули суперечку, посіяну з намови диявола, між польським королем Казимиром і нами й натхнені животворним духом, подолавши спокусника людського роду, уклали союз згоди**”⁵².

У 1340 р. Галицька земля не була приєднана до Польщі; відтоді тільки почалася боротьба Казимира III за цю землю. І основним суперником у цій боротьбі виступив князь Любарт-Дмитро Гедимінович. Хто з претендентів мав більше прав на спадщину Романовичів і на чому ці права базувалися?

Я не бачу жодної можливості погодитися з істориками, які вважають, що у Київській Русі не було усталеної традиції успадкування князівських престолів⁵³, в той час як пам’ятки, що збереглися (ранні угоди з Візантією, різні редакції

⁵⁰ Joannis Dlugossi seu Longini canonici cracoviensis historiae Polonicae. Cracoviae, 1876. Libr. 12. P. 196–197.

⁵¹ Dębrowska E. Kryływ polskich relikwiarz koronacyjny Krzyż a Hwiktęgo / E. Dębrowska // Kultura wredniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w rijkdziesikciolecie pracy naukowej. Warszawa, 1991. S. 81–83.

* [...] *discor diam a diabolica suggestionē seminatam inter d[omin]um Kasimirum regem Poloni[a]e et nos, ex inspiratione almi pneumatic post[er]gantes temptatorem humanu[m], c[on]cordi[a]e i[n]vivimus unionem.*

⁵² Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти / О. Купчинський. Львів, 2004. С. 194–200.

⁵³ Фроянов И. Я. Киевская Русь. Очерки социально-политической истории / И. Фроянов. Ленинград, 1980. С. 45–46; Толочко О. П. Особливості міжсеньйоріальних відносин у період феодальної роздробленості Давньої Русі XII–XIII ст. / О. Толочко // Феодалізм в Україні. Київ, 1990. С. 30.

“Руської правди”, деякі статутні грамоти), свідчать не тільки про наявність, але й про строгу регламентацію спадкового права, наприклад, у купців, смердів чи дружинників. Крім того спадкове право існувало практично у всіх правлячих династіях, з якими Рюриковичі були споріднені. Перш за все Русь принципово не відрізнялася від сусідніх держав, подібно як династія Рюриковичів від сусідніх пануючих династій. Взаємини всередині династії Рюриковичів базувалися на традиційному родовому праві старшого, тобто того, хто був ближчим до засновника роду за родовим рахунком. Ця проблема достатньо повно висвітлена як у давнішій так і в новішій літературі⁵⁴. Модерна концепція колективного сюзеренітету Рюриковичів у Київській Русі, висунена О. Назаренком⁵⁵, не підтверджується жодними джерелами і не знаходить аналогій в інших тогочасних державах, застережень стосовно неї значно більше ніж аргументів на її підтримку⁵⁶. Сама природа виконавчої влади (середньовічні правителі були правонаступниками військових вождів) не допускає поняття колективного сюзеренітету. Така влада завжди була персональною. Колективна влада допустима тільки в суспільствах демократичних і, при цьому, виключно, як влада законодавча. Не були винятком у цьому плані і Рюриковичі.

Спостереження за практикою успадкування княжих престолів, відображеною в джерелах, у співставленні з практикою успадкування у скандинавських, звідки походили Рюриковичі, та сусідніх державах, дозволило виявити такі закономірності:

1. Головним критерієм було родове право, згідно якого старший у роді Рюриковичів успадковував київський престол і сюзеренітет (фактичний чи номінальний) над Київською Руссю. На практиці це означало, що син не міг успадкувати батьківський престол, якщо живими залишалися його дядьки, молодші брати померлого володаря. Саме тому старенький Судислав Володимирович залишався небезпечним для його племінників – Ярославичів і вони змусили його прийняти чернецтво. Але діти старшого брата зберігали перевагу над своїми двоюрідними братами. Теж саме правило діяло і в різних землях та удільних князівствах. Володимир Мономах першим порушив його, коли, скориставшись уже архаїчним апаратом віча, після смерті Святополка Ізяславича провів своє “закликання” на князівський престол, після чого до самої монгольської навали протистояння Мономаховичів з Ольговичами стали

---

⁵⁴ Соловьев С. М. История России с древнейших времен / С. Соловьев. Кн. 2. Т. 3–4. Москва, 1998. С. 7–32; Грушевський М. С. Історія України-Руси / М. Грушевський. Т. 3. Київ, 1993. С. 222–227; Пресняков А. Е. Княжое право в Древней Руси. Очерки по истории X–XII столетий. Лекции по русской истории. Киевская Русь / Е. Пресняков. Москва, 1993. С. 7–135, 181–184, 386–470; Свердлов М. Б. Генезис и структура феодального общества в Древней Руси / М. Свердлов. Ленинград, 1983. С. 194–199; Толочко А. П. Князь в Древней Руси: власть, собственность, идеология / А. Толочко. Киев, 1992.

⁵⁵ Назаренко А. В. Родовой сюзеренитет Рюриковичей над Русью (X–XI вв.) / А. Назаренко // Древнейшие государства на территории СРСР. Мат. и исслед. 1985 г. Москва, 1986. С. 149–156.

⁵⁶ Толочко А. П. Князь в Древней Руси... С. 57–66.

стрижнем міжкнязівських стосунків. Значення права найстаршого за родовим рахунком прямого спадкоємця “по мечу” демонструє доля Ростислава Івановича, сина Івана Берладника, якому угорці поспішили прикласти до ран отруту.

2. Вже сини Володимира Святославича порушили це правило, виключивши з числа претендентів на київський престол нащадків старшого брата Ізяслава. Цей прецедент і народив пізнішу практику ізгойства серед князів, за якою внук втрачав право на князівський престол, якщо його батько помер раніше за діда. Можливо, що це перше обмеження числа спадкоємців походить ще із звичаєвого права доби племінних князівств і об’єднань, коли спадкоємець князя-вождя мусив опиратися на його авторитет і славу. Напевно ця практика успадкування була закріплена у т.зв. “заповіті Ярослава Мудрого”, який дійшов до нас в обробці книжників Володимира Мономаха та його сина Мстислава. Це правило зберігалось довго. Згідно цього князі Острозькі, чий предок Роман Данилович загинув бл. 1260–1261 рр. (за життя батька), вилучалися з числа спадкоємців короля Данила, а син Романа – Василько мусив вдовольнитися Слонімським князівством у володіннях батька та діда по материнській лінії⁵⁷.

3. З’їзд князів – Любецький снем у 1097 р. – закріпив за кожною гілкою батьківські володіння. З того часу *снем* перетворюється на державний інститут (на зразок рейхстагу сусідньої Священної Римської імперії германської нації). Це нерегулярне зібрання Рюриковичів під головуванням київського князя (а пізніше в окремих землях старших князів цих земель) займалося врегулюванням міжкнязівських відносин. Рішення *снему* скріплювалося клятвами його учасників, як і міжнародні угоди, і на перших порах мали силу загальнодержавних законів. Так проти порушника рішень снему 1097 р. волинського князя Давида Ігоровича виступила коаліція, яку мусив, навіть всупереч власним бажанням, зібрати київський князь Святополк Ізяславич. Порушника було покарано, а ухвали Любецького снему підтверджено на снемі 1100 р. у Витичеві. Витичівський снем, здається, навіть відновив у Смоленську нащадка Ігоря Ярославича, таким чином визнавши рішення Ярославичів незаконним і декларуючи право кожної гілки володіти батьківським спадком⁵⁸.

4. Всередині земель князі продовжували переміщатися з “молодшого” столу на “старший”, подібно до того як це було загалом на Русі до Любецького снему, коли Ярослав Мудрий починав княжити в Ростові, пізніше перейшов у Новгород на місце померлого старшого брата Вишеслава, а вже звідти потрапив до Києва. При кожній зміні князя в Чернігові проходив перерозподіл престолів у всій Чернігівській землі. Так князь Ігор Святославич княжив у Путивлі (1161–1164), перейшов у Курськ (1164–1178), звідти у Новгород-Сіверський (1178–1198) і, нарешті, у Чернігів (1190–1202). Напевно був правий В. Сергєєвич, вважаючи,

⁵⁷ Baumgarten N. de. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X au XIII siecle / N. de Baumgarten // Orientalia Christiana Iod., 10. N 35, maio. Roma, 1927. P. 50–51.

⁵⁸ Янин В. Л. Междукняжеские отношения в эпоху Мономаха и “Хождение игумена Даниила” / В. Янин // Труды Отдела Древнерусской Литературы. Т. 16. Москва, 1960. С. 112–131.

що такий перерозподіл закріплювався відповідними угодами⁵⁹. Принаймі збирався снем і давалися відповідні клятви та присяги. Ольговичі у 1206 р. поширили принципи Любецького снему на Чернігівську землю, тобто кожен пагінець обох гілок Ольговичів отримав свою “отчину”. Подібне було здійснено у Полоцькій землі після повернення місцевої династії із заслання, у Волинській землі у 1170 р., коли вмираючий Мстислав Ізяславич з братом Ярославом розділили Волинь на дві частини: Луцьку (Східну) та Володимирську (Західну), у Туровській землі – наприкінці XII–XIII ст.

5. З візантійської практики, напевно, перейшло право успадкування за заповітом. Заповіт померлого князя мав незаперечний авторитет. Володимир Василькович заповів Володимирське і Берестейське князівства молодшому з двоюрідних братів – Мстиславові, і тому навіть такий рішучий князь як Лев Данилович не наважився порушити цього заповіту. За подібної ситуації московські князі отримали Переяслав-Заліський. Як і у Візантії, успадкування за заповітом відкривало дорогу до влади бастардам, тобто синам від коханок або наложниць. Прикладом може служити Олег Ярославич, син Ярослава Осмомисла від Насті з Чагрович.

6. Претенденти з числа дальніх родичів (двоюрідних, троюрідних) розглядалися тільки при відсутності спадкоємців по материнській лінії, тобто “по кужелю”.

7. Успадкування “по кужелю” могло бути запозиченим із скандинавської практики. Причому успадковувати можна було навіть за мачухою, яка за церковними канонами вважалася матір’ю. Так отримали Галицьку землю Ігоревичі. Але Роман повів боротьбу з старшим Володимиром, вважаючи себе прямим спадкоємцем Ярослава Осмомисла, тоді як Володимир та Святослав були синами від першої дружини. В успадкуванні “по кужелю” першість мали дочки останніх володарів в порядку старшинства (тобто їх мужі), а далі діти найближчих родичок останнього володаря (дочок, сестер в порядку старшинства і т. д.). Саме тому претензії Мстислава Мстиславича Удатного на Галицьку спадщину визнали всі без вагань, а інші претенденти – Данило Романович чи угорський принц Андрій – спішили закріпити свої претензії одруженням з його дочками. Підстави іншого принца Калмана, який був лише правнуком Єфросинії Мстислави в порівнянні з Андрієм були мізерними, тому угорський король підтримав останнього, незважаючи на те, що Калмана коронував Папа. Пізніше і Гедиміновичі закріплювалися на руських престолах через одруження з дочками останніх володарів.

8. Важливе значення мали легітимність розлучення і шлюбу. Так Ростислав Рюрикович міг претендувати на Галицьку спадщину лише як старший брат дружини Романа Предслави, в якій не було синів, за умови, що розлучення Романа Мстиславича його тесть Рюрик Ростиславич вважав нелегітимним

---

⁵⁹ *Сергеевич В. И.* Вече и князь. Русское государственное устройство и управление во времена князей Рюриковичей. Исторические очерки / В. Сергеевич. Москва, 1867. С. 122–272.

(другий шлюб Романа відбувся до насильного постригу його першої дружини), а, значить, і дітей від цього шлюбу – бастардами. Подібні підстави могли використати і Михайло Всеволодович, одружений з дочкою Романа та Предслави, та його син Ростислав.

9. Зміни у практиці успадкування під ординським впливом почала запроваджувати московська династія лише з кінця XIV ст.⁶⁰

У 1323 р., коли померли чи загинули Андрій та Лев Юрійовичі⁶¹, не залишивши спадкоємців, найбільше прав на галицько-волинську спадщину мав Любарт-Дмитро Гедимінович, як зять Лева Юрієвича⁶². * Ця непересічна особистість не отримала належної оцінки як у працях українських так і зарубіжних істориків⁶³.

⁶⁰ *Войтович Л.* Княжа доба на Русі... С. 27–42.

⁶¹ Загибель Андрія та Лева Юрійовичів сталася до 21 травня 1323 р., коли польський король Владислав Локеток сповістив про цю подію папу Іоанна XXIII, одночасно прохаючи оголосити хрестовий похід проти ординців, щоб запобігти окупації земель Романовичів [Monumenta Poloniae Vaticana. T. 1. Krakow, 1913. S. 83]. Князі загинули на війні з ординцями або були вбиті ординськими агентами [*Paskiewicz H.* Poityka ruska Kazimierza Wielkiego / H. Paszkiewicz. Warszawa, 1925. S. 7–11; *Diugopolski E.* Wiadyslaw Jokietek na tle swoich czasow / E. Diugopolski. Wroclaw, 1951. S. 22; *Шабульдо Ф. М.* Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского / Ф. Шабульдо. Киев, 1987. С. 22; *Wyrozumski J.* Polska, Wkgry i sprawa Rusi halicko-wiodzimierskiej za Kazimierza Wielkiego / J. Wyrozumski // Europa ьrodkowa i wschodnia w polityce Piastow. Toruь, 1997. S. 1113). Причиною цього могло бути і волинсько-литовське зближення після довгої конфронтації, яке Орду не влаштовувало.

⁶² *Войтович Л.* Князівська верства у Галицькій землі / Л. Войтович // Четвертий міжнародний конгрес україністів. Одеса, 26–29 серпня 1999 р. Доповіді та повідомлення. Історія. Ч. 1. Одеса–Київ–Львів, 1999. С. 82–83.

* Після того як відпали сумніви в існуванні київського князя Станіслава [*Русина О.* Київська виправа Гедиміна (Текстологічний аспект проблеми) / О. Русина // Записки НТШ. Т. 231. 1996. С. 182–188]; крім білорусько-литовських літописів сам князь під таким нехарактерним для Рюриковичів іменем записаний у переліку “ктиторів і опікунів монастиря Печерського” А. Кальнофойського, а його син Іван Станіславович – Любецькому пом’янику; подібні потрійні збіги просто виключені [*Войтович Л.* Княжа доба на Русі... С. 415], можна не сумніватися і в участі луцького князя Лева Юрійовича в битві на р. Ірпінь на боці київського князя проти Гедиміна. Сам похід Гедиміна і битву можна датувати зимою 1322/1323 р. [*Войтович Л.* Князь Лев Юрійович: спроба портрета / Л. Войтович // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 10. Дрогобич, 2006. С. 129]. Зимом 1322/1323 р. під Берестям стояло литовське військо [*Шабульдо Ф. М.* Земли Юго-Западной Руси. С. 26–27]. Це, очевидно, було наслідком союзу волинського князя з київським. Мир, укладений після цієї війни (а Гедимінові, який посадивши свого васала в Києві, мав тепер могутнього ворога в особі золотоординського хана Узбека, вигідно було швидко помиритися з галицько-волинськими князями і навіть вступити з ними в союз), було скріплено шлюбом дочки Лева Юрійовича з Любартом-Дмитром Гедиміновичем. М. Андрусак пропонував вважати дружину Любарта внучкою князя Володимира Івановича або дочкою острозького князя Данила Васильовича [*Андрусак М.* Останні Романовичі (нащадки Мстислава і Романа Даниловичів) / М. Андрусак // Науковий збірник Українського Вільного Університету. Т. 5. Мюнхен, 1948. С. 4]. Останнє доводив також Г. Граля, вважаючи, що саме на честь тестя Любарт прийняв хресне ім’я [*Grala H.* Chresne imie Szwarna Daniłowicza. Ze studiow dyplomatyk№ południowo-rusk№ XIII i XIV w. // Siowiacszczyzna i dzieje powszechnie. Warszawa, 1985. S. 201, 204–208]. З певними застереженнями цю версію прийняв Я. Тенговський, зазначивши, що Любарт не міг мати дружину з більшими правами на спадщину Романовичів, ніж Болеслав Тройденівч [*Tkgowski J.* Maiiectwo Lubarta Gedyminowicza,

Останній прямиий нащадок Романовичів острозький князь Данило Василькович походив з гілки, яка втратила право на успадкування найстаршого престолу зі смертю Романа Даниловича, який помер за життя батька, на що слушно звернув увагу М. Баум'артен⁶⁴. Він міг претендувати тільки як близький родич, тобто після претендентів "по кужелю", яких було багато.

Польському королеві Владиславові Локетку Юрійовичі доводилися племінниками. Вони були правнуками і угорського короля Бели IV. Тобто і польський і угорський королі були претендентами також як близькі родичі. Свої претензії на Галицьку спадщину заявили навіть глоговські князі Генріх II та Ян⁶⁵. Позаяк їх претензії визнав Папа, вони мусили бути підставовими. Глоговські князі пов'язувалися ще з першою галицькою династією як правнучаті племінники Ярослава Осмомисла. Їх дід Конрад I був одружений із Саломеєю, дочкою Владислава Одонича, чиєю матір'ю була Вишеслава, дочка Володимирка Володаревича. Але ця надто далека спорідненість не могла дати підстави для претензій на Галицьку спадщину. Сестра глоговських князів А'неса була видана за баварського герцога Отто III, який претендував на угорську корону і був свого часу союзником короля Юрія Львовича. Цей союз, схоже, скріплювався шлюбом. Я. Яблоновський, посилаючись на Кромера, назвав дружину Любарта

Przyczynek do genealogii dynastii halicko-wojczyckich w XIV wieku / J. Tkgowski // *Genealogia*. T. 6. 1995. S. 17–26], що, звичайно, не може бути прийнятим [Мицько І. Правові підстави володіння князем Любартом спадщиною Романовичів. С. 38]. За таких умов Любарт-Дмитро взагалі не міг би претендувати на спадщину Романовичів.

⁶³ *Stadnicki K.* Lubart i jego Wojczycki / K. Stadnicki. Lwów, 1853; *Лукомский Г.* Луцкий замок / Г. Лукомский. Петроград, 1917; *Маслов Л.* Любартов замок у Луцьку / Л. Маслов // *Наша культура*. Львів, 1937. № 8–9. С. 348–354. № 12. С. 484–494; *Войтович Л.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. / Л. Войтович. Львів, 1996. С. 101–104; *Його ж.* Етапи політичної історії Волині XIV–XV ст. Державність. Васалітет. Інкорпорація // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Т. 5. Історичні та філологічні розвідки, присв. 60-річчю акад. Я. Ісаєвича. Львів, 1998. С. 153–168; *Його ж.* Князівські династії Східної Європи. С. 18, 37, 40, 74–76, 109, 138, 230–231, 263, 295, 299–300, 310, 345–347, 352–353, 426, 437–438, 440–443, 446–447, 449–450, 463, 474, 476, 485–486, 499–501, 504; *Його ж.* Княжа доба на Русі. С. 37–42, 75, 511–512, 562, 614, 618–619, 636, 668–672, 678–679; *Флоря Б. Н.* Две грамоты князя Любарта (о луцкой епископской кафедре первой пол. XIV в.) / Б. Флоря // *Древнейшие государства Восточной Европы*. Москва, 2000. С. 250–254; *Його ж.* О грамоте Любарта Гедиміновича Луцкой епископской кафедре // *От Древней Руси к новой России: Юбилейный сборник, посвященный члену-корреспонденту РАН Я. Н. Щапову*. Москва, 2005. С. 177–181; *Троневиц П.* Волинь у сутінках історії України XIV–XVI ст. / П. Троневиц. Луцьк, 2003; *Його ж.* Луцкий замок. Луцьк, 2003; *Мицько І.* Князь Любарт та його родина / І. Мицько // *Старий Луцьк*. Вип. 2. Луцьк, 2005. С. 43–48; *Його ж.* Правові підстави володіння князем Любартом спадщиною Романовичів // *Старий Луцьк*. Вип. 5. Луцьк, 2009. С. 34–40; *Терський С.* Луческ X–XV ст. / С. Терський. Львів, 2006.

⁶⁴ *Baumgarten N.* Halich et Ostrog / N. de Baumgarten // *Orientalia Christiana Periodica*. Roma, 1937. T. 3. P. 166.

⁶⁵ Skarbec dipomatywu papieszkich, cesarskich, krylewskich do krytycznego wyjasnienia dziejow Litwy i Rusi siuznosjnoscie // *Zebrał J. Daniłowicz*. T. 1. Wilno, 1860. N 314. S. 161–162; *Rireiabek J.* Juri II posledni kniie veskere Male Rusi / J. Rireiabek. Praha, 1883. S. 50.

Бучою (Бушою)⁶⁶. У Кромера імені княгині не приведено. Б.Зіморович назвав її Євфимією (чи не сплутавши з Офкою-Євфимією, дружиною Болеслава-Юрія?). Від Я.Яблоновського це ім'я запозичили Т. Нарбут та М. Карамзін. Якщо це не помилка, то Буша скорочення від Богуслави. Отже, її мати могла бути полькою, незнаючою з інших джерел сестрою глоговських князів. У такому разі Агрипина – хресне ім'я Богуслави⁶⁷. Лише таке родинне пов'язання висувало глоговських князів у число серйозних спадкоємців Романовичів “по кужелю”.

Вагомими, з огляду права, були претензії добжинського князя Владислава Земовитовича, сина молодшого брата Владислава Локетка та Анастасії, дочки Лева Даниловича. Польський король теж спочатку підтримував племінника. Подібними виявилися й претензії Болеслава Тройденевича, сина удільного мазовецького (сохачевсько-черського) князя Тройдена і Марії, дочки короля Юрія Львовича.

Нещодавно львівський дослідник І. Мицько впровадив в науковий обіг пом'яник Преображенського кафедрального монастиря (с. Спас Старосамбірського р-ну Львівської обл.)⁶⁸. За цим пом'яником дружиною Гедиміна-Прокопія і матір'ю Любарта-Дмитра була Леоніда, яку дослідник вважає дочкою Лева Юрійовича, названою так на його честь⁶⁹. А за таких умов підстави Любарта Гедиміновича на спадщину Романовичів були найбільш вагомими.

Любарт-Дмитро був наймолодшим серед головних претендентів (йому було 11–12 років)⁷⁰. Литва спізналася підтримати претензії Любарта, хоча восени 1323 р. її військо виступило на Волинь і зимувало біля Берестя⁷¹. Складні переговори між угорською, польською і мазовецькою сторонами (які

⁶⁶ Tabulae Jablonovianae ex arboribus genealogicis familiarum Slavicarum regni Poloniae etc. / Ed. J. A. Jablonowski. Nörimberg, 1748. Tabl. 10.

⁶⁷ Мицько І. Монастирські пом'яники про походження ктитора Унівського монастиря князя Федора Любартовича / І. Мицько // Лавра. 1998. N.2. С. 52.

⁶⁸ Мицько І. Князь Любарт та його родина... С.43–48.

⁶⁹ Мицько І. Правові підстави володіння князем Любартом спадщиною Романовичів... С. 34–40.

⁷⁰ Смерть галицько-волинських князів заскочила зненацька і юного Любарта і його оточення. Про спробу Любарта успадкувати престол Романовичів свідчить грамота від 8 грудня 1322 р., де він титулується як “луцький і володимирський князь”. Навколо автентичності цього документу, підтвердженого у 1492 р., триває полеміка, однак навіть прихильники версії щодо фальсифікату, вважають, що його створення могло бути близьким в часі від вказаної дати і принаймні перша частина грамоти списана з автентичної [Флоря Б. Н. Две грамоты князя Любарта... С. 250–254; Його ж. О грамоте Любарта Гедиміновича... С. 177–181; Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства. С. 384, 683–697]. Стосовно помилки датування документу, яка “тим більше можлива... у грамоті, яка дійшла до нас не в оригіналі, а з третіх рук” [Щербаковський Д. М. Фундушевая запись кн. Любарта луцкой церкви Иоанна Богослова 1322 г. / Д. Щербаковський // Чтения в Историческом об-ве Нестора-летописца. Кн. 18. Киев, 1905. Вып. 3–4. С. 66–67], то 8 грудня сьомого індикту припадало на 1324 р. і сплутати 6830 р. з 6832 р. могли легко при переписуванні у 1492 р. [Войтович Л. Етапи політичної історії Волині XIV–XV ст. С. 154].

⁷¹ ПСРЛ. Т. 35. С. 95.

претендували на спадщину Романовичів) з одного боку та Литвою з другого боку, за участі хана Узбека⁷² і згодою місцевого боярства⁷³, привели до влади внука короля Юрія – Болеслава-Юрія Тройденевича. Остаточо польсько-литовське порозуміння було скріплено шлюбом дочки Гедиміна Альдони-Анни з сином і спадкоємцем Владислава Локєтка – Казимиром (16.10.1325). Але хрестилася дочка Гедиміна ще 30 квітня 1325 р., отже домовленості досягли раніше⁷⁴. Перша грамота Болеслава-Юрія, яка дійшла до нас, датована 1325 р. (схоже восени)⁷⁵, текст грамоти вказує на початок правління⁷⁶. Появі Болеслава-Юрія передували, очевидно, ряд угод, однією з яких Любарту Гедиміновичу передавалася східна частина Волині з Болеховим, де він розмістив свою столицю, відновивши таке місто як Любартів (Любар)⁷⁷.

Існує версія, що результатом порозуміння Польщі та Литви у 1325 р. було приєднання до Литви Берестейської землі та Підляшшя. Така угода ніби викликала невдоволення Мазовії, що зблизило останню з Тевтонським Орденем і стало причиною військових дій у Куявії в 1326 р.⁷⁸ Але пізніші події дозволяють стверджувати, що до поділу волинських земель тоді ще не дійшло. З листа комтура Тевтонського Ордену від 14 жовтня 1325 р. довідуємося, що замок Візна на далекому мазовецько-волинському кордоні продовжував утримуватися волинським гарнізоном, а його воїни перебували у складі союзного литовського війська під Гродном⁷⁹. Невдовзі у 1331 р. відновлення волинсько-литовського союзу було скріплено шлюбом Болеслава-Юрія з Офкою-Євфимією Гедимінівною, сестрою Любарта-Дмитра⁸⁰. Навіть за угодою 1352 р. Берестейська земля залишалася частиною Волині⁸¹.

По смерті Болеслава-Юрія волинська еліта визнала князем Любарта-Дмитра Гедиміновича. Його призначення галицьким боярством також засвідчено відомим написом на дзвоні собору св. Юрія з 1341 р.⁸² Хан Узбек надав Любартові-

⁷² Monumenta Poloniae Historica. T. 2. Lwów, 1872. P. 623.

⁷³ Ibid. P. 629.

⁷⁴ Шабульдо Ф.М. Земли Юго-Западной Руси. С. 33–34.

⁷⁵ Куник А. А. Объяснительное введение к правилам и летописным сказаниям, касающимся истории Червонной Руси XIV в., с приложением подлинных текстов / А. Куник // Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси. Санкт-Петербург, 1907. С. 117.

⁷⁶ Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства... С. 189–190.

⁷⁷ Шабульдо Ф. М. Земли Юго-Западной Руси... С. 34, 159; Войтович Л. Етапи політичної історії Волині XIV–XV ст. ... С. 157.

⁷⁸ ZajNeczkowski S. Przymierze polsko-litewskie 1325 r. / S. ZajNeczkowski // Kwartalnik Historyczny. R. 40. Lwyw, 1934. Z. 4. S. 603–608.

⁷⁹ Paszkiewicz H. Jagiellonowie a Moskwa / H. Paszkiewicz. Warszawa, 1933. S. 272–273.

⁸⁰ Кордуба М. Болеслав-Юрій II. Останній самостійний володар галицько-волинської держави: з нагоди 600-річчя його смерті / М. Кордуба // Минуле і сучасне. Ч. 7. Краків, 1941. С. 23–30.

⁸¹ Акты, относящиеся к истории Западной Руси, собранные и изданные Археографической комиссией. Т. 1. Санкт-Петербург, 1846. № 1. С. 1.

⁸² Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси. Сб. мат. и исслед. собр. О. Гонсиоровским, А. А. Куником, А. С. Лаппо-Данилевским, И. А. Линниченко, С. П. Пташицким и И. Режабком. Санкт-Петербург, 1907. С. 79.

Дмитру необхідну допомогу. Отже і Орда розглядала Любарта-Дмитра як першого легітимного спадкоємця, що могло бути зафіксованим в угоді 1331 р. між Болеславом-Юрієм та Гедиміном. Староста руської землі Дмитро Детько разом із князем Данилом Острозьким* зустріли у 1340 р. ординські війська, що допомогли відтіснити поляків з галицьких земель⁸³. Те, що Любарт Гедимінович так легко опанував Волинську та Галицьку землі у 1340 р. свідчить на користь версії, що він вважався спадкоємцем ще за життя Болеслава-Юрія⁸⁴.

Немає жодних доказів того, що ставши галицько-волинським князем, Болеслав-Юрій перетворився на польського сателіта і рухався у фарватері політики Владислава Локєтка та його сина Казимира III. Так само немає жодних доказів участі Болеслава-Юрія або його посла у Вишеградських зустрічах 1335 р. і 1339 р., де було закладено основи польсько-угорської унії⁸⁵. Перш за все, сам польський король Казимір III ніде не посилався на цю угоду, яка нібито зробила його легітимним спадкоємцем галицько-волинського престолу. Галицько-волинський князь Болеслав-Юрій Тройденевич, навпаки, демонстрував самостійну політику в інтересах свого краю. Зміцнивши власне становище союзом із Литвою у 1331 р., 1334 р. він підтвердив союз із Орденем, антипольська спрямованість якого очевидна. Зміни в титулатурі (князь “підкорєгував” титул, увівши *Малу Русь* взамін *Русі*) означали внормування стосунків із Золотою Ордою. У 1337 р. разом із ординцями він напав на Люблінську землю і тримав Люблін в облозі 12 днів. Лише після загибелі ординського воєначальника облогу було знято⁸⁶.

Очевидно, що саме галицько-литовське та галицько-ординське зближення вплинули на зміну польсько-галицьких стосунків. У результаті 29 червня 1338 р. до Вишеграду прибув “Лотко, князь руський” [за Дубницькою хронікою “*Lothka dux Rutenorum*”⁸⁷, спроби перетворити “Лотко” в “Болько”, ототожнивши його з Болеславом-Юрієм⁸⁸, не витримують критики⁸⁹], тобто князь Владислав

* Про різночитання в джерелах “*Daniele Ostrogio*” і “*de Ostrov*” див.: *Войтович Л.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст... С. 126.

⁸³ *Шараневич И.* История Галицко-Володимирской Руси / И. Шараневич. Львовъ, 1863. С. 158–159.

⁸⁴ *Грушевський М. С.* Історія України-Руси... Т. 3. С. 127.

⁸⁵ *Dębrowski J.* Ostatnie lata Ludwika Wielkiego / J. Dębrowski. Kraków, 1918. S. 111–112; *Włodarski B.* Polska i Ruń, 1194–1340 / B. Włodarski. Warszawa, 1966. S. 287–289; *Dowiat J.* Polska – państwem przedniowiecznej Europy / J. Dowiat. Warszawa, 1968. S. 323; *Wyrozumski J.* Historia Polski do 1505 r. / J. Wyrozumski. Warszawa, 1973. S. 227.

⁸⁶ *Monumenta Poloniae Historica.* Т. 3. Lwyw, 1874. P. 78.

⁸⁷ *Historiae Hungaricae Fontes Domenici* / Ed. M. Florianus. V. 3. Lipsiae, 1884. P. 128.

⁸⁸ *Dębrowski J.* Ostatnie lata Ludwika Wielkiego. S. 112; *Abraham W.* Powstanie końcioia iacického na Rusi / W. Abraham. Т. 1. Lwyw, 1904. S. 206; *Balcer O.* O następkstwie tronu w Polsce / O. Balcer // *Rozprawy Akademii Umiejktnońci.* Wydz. Hist.-Filoz. Ser. 2. Т. 11. 1905. S. 430; *Zakrzewski S.* Wpiyw sprawy ruskiej na państwo polskie w XIV wieku / S. Zakrzewski // *Przegląd Historyczny.* Т. 23. 1922. S. 99; *Włodarski B.* Polska i Ruń / B. Włodarski. Warszawa, 1966. S. 288; *Wyrozumski J.* Kazimierz Wielki / J. Wyrozumski. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Jydu, 1986. S. 80–81.

⁸⁹ *Мазур О.* “Лотка князь руський, прибув до Вишеграда”: гіпотетична ідентифікація особи / О. Мазур // *Дрогобицький краєзнавчий збірник.* Вип. 7. Дрогобич, 2003. С. 72–79.

Земовитович, син добжинського князя Земовита I та Анастасії Львівни, якого польська сторона готова була протиставити Юрію-Болеславу Тройденевичу⁹⁰ (здогадка О. Мазура щодо існування князя Володимира Андрійовича цілком в дусі здогадок польських істориків стосовно тотожності “Лотка” в “Больша”) ⁹¹.

Схоже, що і сама смерть Болеслава-Юрія у 1340 р. могла бути пов’язана з Вишеградською угодою 1338 р. та невдалими спробами Владислава Земовитовича претендувати на трон володаря Русі. Версія отруєння князя Болеслава-Юрія боярами за його прихильність до католицького обряду та іноземців не переконлива. Німецький патриціат в містах був з часів Данила Романовича. У сім’ї Лева Даниловича та Юрія Львовича не було жодного протистояння з католиками. Його дочка стала черницею в монастирі кларисок. Польський король, якому смерть Болеслава-Юрія була найбільш вигідною, виявився добре підготованим до загибелі Юрія і на першу звістку зумів зібрати військо (подібні заходи потребували декількох місяців) та оволодіти Львовом.

Схоже, що не тільки невдачі Владислава Земовитовича, але й побоювання, що останній, сівши у Львові, продовжить політику попередника, штовхнули короля Казимира III до спроби самому виступити претендентом на спадщину Романовичів. У 1340 р. він не ризикнув воювати з русько-ординськими військами. Король зробив ставку на галицьку еліту, яка змусила його суперника князя Любарта-Дмитра піти на значні поступки галицькому боярству, надавши його лідеру Дмитрові Детьку високий сан управителя (*provisor* чи *proconsul*) або старости (*capitaneus*) Руської землі⁹². В середовищі галицьких бояр Казимир III мав прихильників, яких використав у своїх спробах оволодіти Галицькою землею в 1340–1350 рр. (боярин Вовчок з Дроговижа, брати Ходко, Петро і Осташок Корчаки та інші⁹³). Вже близько 1343 р. з допомогою місцевих бояр король оволодів Сяноцькою землею. З 1346 р. Казимир III титулувався паном і дідичем Русі. В грамоті з 1361 р., якою підтверджувалися маєтки галицького боярина Ходка з Бібла, надані його предкам князем Левом Даниловичем, цей титул поданий так: *милістю Божою король Краківської землі, Судомирської землі, Серадської землі, Польської землі, Куявської землі, Добрянської землі, Руської землі, господар і вічний дідич землям тим володар, король велебний*⁹⁴. На перших порах Казимир III намагався декларувати унійне об’єднання королівства Русі з Польщею⁹⁵. Слід звернути увагу, що для XIV ст. це була звична практика європейської династичної політики.

⁹⁰ Кордуба М. Болеслав-Юрій II. Останній самостійний володар Галицько-Волинської держави... С. 19–20.

⁹¹ Мазур О. “Лотка князь руський, прибув до Вишеграда”... С. 77–79.

⁹² Войтович Л. В. Часи старости Дмитра Детька і князя Любарта / Л. Войтович // Історія Львова. Редколегія: Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. Т. 3. Львів, 2007. С. 60–62.

⁹³ Sikora F. Królestwo rodzinny i dworski Dymitra z Goraja i jego rola na Rusi / F. Sikora // Genealogia: Kształt zawodowe i grupy interesu w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym. Toruń, 1989. S. 55–90.

⁹⁴ Акты истории Южной и Западной Руси. Санкт-Петербург, 1863. С. 1.

⁹⁵ Исаевич Я. Д. “Королевство Галиции и Володимирии” и “Королевство Руси” / Я. Исаевич //

Лише, коли процес оволодіння землями королівства Русі затягнувся, а війна проти Любарта-Дмитра Гедиміновича не принесла швидкого успіху, в 1350 р. польський король визнав право Угорщини на спадщину Романовичів. Родинні зв'язки Арпадів, спадкоємцями яких виступала Анжуйська династія, з другою галицькою династією були ближчими від родинних зв'язків Казимира III з цією династією. Схоже, що перша дружина угорського короля Карла Роберта таки походила з династії Романовичів⁹⁶ і його син Людовик виступав як спадкоємець Романовичів “по кужелю”. Рівночасно він був і спадкоємцем Казимира III, сестра якого Єлизавета була його матір'ю. За польсько-угорською угодою 1350 р. Польща визнала за Людовиком “спадкове право” на королівство Русі, яке він передавав у довічне володіння Казимирові III.

У ході війни з Польщею та Мазовією в 1349–1351 рр., втративши значні території, Любарт-Дмитро повернув собі назад Володимир, Белз, Берестейську землю та Холмщину. У 1352 р. у війну вступили угорські війська. При облозі Белза короля Людовика було поранено і, зазнавши великих втрат, він відступив. На допомогу Любартові прийшли литовські дружини Кейстута і Євнута Гедиміновичів та інших князів, яким Любарт почав роздавати на Волині уділи. За угодою 1352 р. за ним залишилася вся Волинь⁹⁷. У 1353 р. Любарт-Дмитро Гедимінович здійснив кілька походів на захід. Зокрема, у травні того ж року він був під Львовом, але не зміг втримати столицю краю і лише зруйнував міські укріплення, напевно, щоб полегшити оволодіння містом у майбутньому⁹⁸.

Перманентна війна не припинялася. Любарт-Дмитро послідовно боровся за відновлення Галицько-Волинської держави. На початку жовтня 1366 р. він уклав мирну угоду з Казимиром III, яка уточнювала волинсько-галицький кордон. Одним із свідків зі сторони Любарта виступав князь Данило Острозький⁹⁹.

По смерті Казимира III, приступивши до анексії Руського королівства, Людовик Анжуйський використав одного зі своїх найближчих соратників опольського князя Володислава, внука дочки белзького князя Гремислави Всеволодівни. Саме йому в 1372 р. було передано в лен відділене від Польщі “королівство Руське з містами і населенням”. Володислав відразу поспішив

Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. Москва, 1986. С. 63; Sieradzki J. “Regnum Russiae”. Polityka ruska Kazimierza Wielkiego: Krytyka dotychczasowych poglądów i nowa konstrukcja / J. Sieradzki // Kwartalnik Historyczny. 1958. N 2. S. 498.

⁹⁶ Войтович Л. В. Ще одна загадка генеалогії Романовичів: Чи існувала королева Марія Львівна? / Л. Войтович // А се его сребро: Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України Миколи Федоровича Котляра з нагоди його 70-річчя. Київ, 2002. С. 161–164; Його ж. Загадка королеви Марії Львівни // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. Вип. 4. Львів, 2004. С. 7–10.

⁹⁷ Грамоти XIV ст. / Упорядкування, вступна стаття, коментарі і словники-покажчики М. М. Пещак. Київ, 1974. С. 29–32.

⁹⁸ Ісаєвич Я., Войтович Л. Перехідний час: 1349–1387 / Я. Ісаєвич, Л. Войтович // Історія Львова. Редколегія: Я. Ісаєвич, М. Ливтин, Ф. Стеблій. Т. 1. Львів, 2006. С. 65.

⁹⁹ Грамоти XIV ст... С. 38–39.

прийняти титул “господаря Руської землі, вічного дідича і самодержця” та почав карбувати власні гроші¹⁰⁰. Любарт не міг визнати цього титулу, що й привело до відновлення війни. Умови для початку війни були не вигідними, але волинський князь мусив реагувати на такі дії. У 1370–1371, 1372, 1376–1377 рр. Любарту-Дмитру Гедиміновичу вдалося зайняти частину Галицької землі, але втриматися тут він не зміг¹⁰¹.

До самої смерті 4 серпня 1383 р. (дату смерті дозволяє уточнити запис Івана, священника церкви св. Катерини, на переписаному ним Псалтирі в річницю смерті великого-князя Любарта-Дмитра Гедиміновича, що зберігається у Флоренції в бібліотеці Лоренцо Медичі¹⁰²) Любарт-Дмитро Гедимінович не тільки зберіг під своїм правлінням Волинську землю (1340–1383), але й в умовах боротьби з потужним польсько-угорським союзом намагався відстояти Галицьку землю (1340–1349, 1353–1354, 1376–1377). Він прийняв титул великого князя, який у XIV ст. означав суверенного володаря¹⁰³. Вартує більш глибоко застановитися на питанні відновлення у 1347 р. Галицької митрополії, на яке пішли імператор Іоанн VI Кантакузен та патріарх Іоанн XIV Каліка: митрополитом став ставленник Любарта-Дмитра – Феодор¹⁰⁴.

Як суверенний володар Любарт-Дмитро Гедимінович карбував власну монету¹⁰⁵. Впродовж 2006 р. на стику Волинської, Львівської і Рівненської областей разом з монетами великого князя литовського Вітовта Кейстутовича

¹⁰⁰ Научно-литературный сборник Русско-Галицкой Матицы. Т. 8. Львовъ, 1895. С. 53; *Pieradzka K. Wiadyslaw księże opolski 1330–1401. Monografia historyczna* / K. Pieradzka. Kraków, 1945 // *Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego*, syng. WF II 122; *Sroka S. A. Itinerarium księcia Wiadysława Opolczyka z lat 1372–1378* / S. Sroka // *Rocznik Przemyski*. Т. 28. 1993. S. 147–154; *Ibid.*, *Kariera Wiadysława Opolczyka na dworze węgierskim w drugiej połowie XIV wieku* // *Europa wschodnia i wschodnia w polityce Piastów*. Toruń, 1997. S. 265–274; *Wyrozumski J. Polska, Węgry i sprawa Rusi halicko-włodzimierskiej*. S. 111–119; *Wiadyslaw Opolski, jakiego nie znamy. Próba oceny w sześćsetlecie śmierci* // *Red. A. Pobug-Lenartowicz. Opole, 2001*; *Крижанівський А. Львівський монетний двір у XIV–XV століттях* / А. Крижанівський. Львів, 2007. С. 27–31, 74–93.

¹⁰¹ *Войтович Л.* Етапи політичної історії Волині XIV–XV ст... С. 153–168.

¹⁰² *Столярова Л. В.* Свод записей писцов, художников и переплетчиков древнерусских пергаменных кодексов XI–XIV веков / Л. Столярова. Москва, 2000. С. 349.

¹⁰³ Були періоди, коли польсько-угорські війська займали навіть Володимир і Луцьк. У цих умовах князь Любарт-Дмитро мусив звертатися по допомогу до Литви, яка була його єдиним природним союзником. Але, послідовно борючись за відновлення Галицько-Волинської держави, Любарт-Дмитро не міг просто стати литовським васалом. Через це й Литва офіційно не воювала з Польщею та Угорщиною. Старші брати Любарта – Кейстут та Євнут Гедиміновичі отримали від нього відповідно Берестейське та Дорогичинське князівства, що давало їм підстави на участь у цій війні. Також молодші Гедиміновичі отримали дрібні уділи на Волині, зокрема Юрій Наримунтович спочатку Крем’янець (бл. 1350 – до 1352), а потім Белз (1352–1377, 1383–1387), його брат Семен – Белз (1350–1352), Олександр Корятювич – Теревоблю (бл. 1341 – бл. 1380), його брат Дмитро – Боброк (після 1352–1366?) [*Войтович Л.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів... С. 107–110; *Його ж.* Етапи політичної історії Волині... С. 158–161).

¹⁰⁴ *Русская историческая библиотека*. Т. 6. Санкт-Петербург, 1880. Приложение № 3.

¹⁰⁵ *Савицький В., Чобіток В.* Монети Дмитрія-Любарта / В. Савицький, В. Чобіток // *Старий Луцьк*. Вип. 5. Луцьк, 2009. С. 152–159.

(1392–1430) випадково знайдено шість срібних монет із зображенням хреста та лева¹⁰⁶. Монети незначно відрізнялися по різному скерованими головами лева і його реалістичними іконографічними особливостями. У 2006–2008 рр. близько 20 подібних монет було знайдено у Луцьку та Володимирі Волинському¹⁰⁷. Атрибутацію монет побіжно підтверджують знахідки основної кількості монет на Волині, використання князем Любартом-Дмитром печатки із зображенням крокуючого лева¹⁰⁸, використання зображення рівностороннього хреста на гербах Волині, яке відоме з початку XIV ст.¹⁰⁹, а також наявність такої монети у складі Сосновського скарбу¹¹⁰ (Федір Любартович, син Любарта-Дмитра, був князем Сіверським у 1393–1405 рр.¹¹¹). Різноманітність штемпелів (не менше п'яти) вказують на тривалий час карбування цієї монети¹¹².

Таким чином, поступово звільняючись від “Казимирівської легенди”, сформованої давньою польською історіографією і некритично сприйнятою частиною українських та російських істориків, можна стверджувати, що приєднання галицької частини Королівства Русі до Польщі відбулося не у 1340 р. після смерті князя Болеслава-Юрія Тройденевича і навіть не в 1349 р. Зіткнувшись з провалом попередньої політики, коли підтриманий польською стороною Болеслав-Юрій Тройденевич не тільки став самостійним володарем, але й поступово дійшов до політики конфронтації з Польщею, Казимир III спочатку підтримав претензії на руський престол племінника Владислава Земовитовича, а потім і сам втрутився в боротьбу за спадщину Романовичів, пробуючи на початку домовитися з місцевим боярством. Будучи розумним і далекоглядним політиком, польський король використав весь арсенал доступних засобів привернення на свій бік місцевої еліти: декларування унії та збереження прав королівства Русі, карбування окремої монети, надання чи підтвердження магдебурзьких привілеїв і земельних володінь галицькому боярству, підтримка відновлення православної Галицької митрополії. Його суперник Любарт-Дмитро Гедимінович виявився достойним і не менш розумним, він навіть пішов на такий сміливий крок, як передачу лідерові галицького боярства Дмитрові Детькові реальної влади над галицькою частиною королівства Русі в ранзі старости руського. В цих умовах Казимир III визнав право угорських королів на спадщину Романовичів, чим добився залучення ресурсів потужного Угорського королівства до боротьби за цю спадщину. Дмитро-Любарт у цій боротьбі зумів зберегти

¹⁰⁶ Барэйша Ю. Аб аtryбуцыі, сімваліцы і датаванні манет ВКЛ зі львом і крыжам / Ю. Барэйша // Банкаускі веснік. 2007. Чэрвень. С. 59–61.

¹⁰⁷ Савицький В., Чобіток В. Монети Дмитрія-Любарта... С. 154.

¹⁰⁸ Киричук М. Волинь – земля українська / М. Киричук. Луцьк, 2000. С. 129.

¹⁰⁹ Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся / О. Цинкаловський. Т. 1. Вінніпег, 1984. С. 29.

¹¹⁰ Котляр Н. Ф. Клад монет Володимира Ольгердовича / Н. Котляр // Нумизматика і епіграфіка. Т. 8. Москва, 1970. С. 88–100.

¹¹¹ Войтович Л. Княжа доба на Русі... С. 679.

¹¹² Савицький В., Чобіток В. Монети Дмитрія-Любарта... С. 155.

більшу частину Волині та навіть спробував з допомогою литовців потіснити суперників у галицькій частині, але більших успіхів він не досягнув. Боротьба закінчилася вже по смерті Казимира III у 1387 р. приєднанням всієї галицької частини Королівства Русі (крім Поділля) та Холмщини до Польщі. Спочатку цими землями управляли польські урядовці в ранзі генеральних старост, продовжувалося карбування руських грошей, тобто йшло продовження розумної казимірівської політики. У 1434 р. з цих земель утворили Руське воєводство, завершивши, таким чином, їх анексію.

“Казимірівська легенда” розпочала творитися ще за життя цього короля. Можливо певною мірою вона відображала його плани. Це стосується розповідей про гігантське кам’яне будівництво: Високий і Низький замок у Львові, замок у Галичі, катедра у Львові та ін. Перевірка цих легенд, якими заповнені енциклопедії і путівники, показує, що у більшості випадків Казимир III не приймав реальної участі у цих будовах. Так костел Вознесіння Діви Марії у Львові почали зводити лише у 1380-х роках з ініціативи львівських міщан-католиків, цим будівництвом опікувався Петро Штекер, син львівського вейта Бертольда Штекера. Лише, коли костел став кафедральним, від 1412–1414 рр. до продовження будівництва долучився королівський уряд, але основні витрати і далі несли міщани¹¹³. Але сама поява цих легенд є певним свідченням активної політики короля Казимира III на цих територіях, спрямованої на завоювання прихильності не тільки місцевого боярства, але й католицького патриціату більших міст, на той час переважно німецького, який до польського володаря ставився без жодних сентиментів, враховуючи відсутність релігійного протистояння. Водночас аналіз документів, виданих канцелярією Казимира III, дозволяє стверджувати, що на галицьких теренах було видано не більше двох відсотків всіх відомих документів¹¹⁴.

Загалом, звільнюючись від стереотипів минулого, які ще залишаються в історіографії, слід відзначити, що відмова від твердження щодо “легітимного” приєднання Казимиром III Галицької землі (Королівства Русі) у 1340 р. та інших елементів “Казимірівської легенди”, яка почала формуватися ще в ході анексії краю у кінці XIV – на початку XV ст., зовсім не применшує особи короля Казимира III та його заслуг перед історією Польщі. Так само не грішить проти

---

¹¹³ Козубська О. Латинська катедра у Львові: спроба нової інтерпретації відомих фактів / О. Козубська // Народознавчі зошити. Львів, 2000. № 1. С. 252–261; Її ж. Кафедральний костел фундації Казимира Великого: Львів чи Володимир? // Пам’ятки сакрального мистецтва Волині. Науковий збірник. Вип. 8. Луцьк, 2001. С. 108–110; Її ж. Львівський кафедральний костел в історіографії // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 5. Дрогобич, 2001. С. 140–152.

¹¹⁴ Kktrzycki S. O elementach chronologicznych dokumentyw Kazimierza Wielkiego / S. Kktrzycki // Rozprawy Akademii UmiejktnoŃci. Widziai Hist.-Filozoficzny. T. 56. 1913; Rutkowski A. Objazdy i system rzezenia państwem przez Kazimierza Wielkiego / A. Rutkowski // Kwartalnik Historyczny. 1978. N 3. S. 605–26; GŃsiorowski A. Nad itinerarium Kazimierza Wielkiego / A. GŃsiorowski // Kwartalnik Historyczny. 1979. N 3. S. 733–740.

ПОЛЬСЬКИЙ КОРОЛЬ КАЗИМИР III І БОРТЬБА ЗА СПАДЩИНУ РОМАНОВИЧІВ

істини і відмова від оцінки Казимира III як відвертого агресора, який не мав жодних підстав на спадщину Романовичів. Польський король серед інших родичів мав певні підстави на спадщину Романовичів, а його політика була цілком в дусі тодішньої європейської династичної політики. При цьому Казимир III проявив себе не тільки далекоглядним і вмілим дипломатом, але й добре використав амбіції галицького боярства.

**POLISH KING KAZYMYR III
AND THE STRUGGLE FOR THE ROMANOVYCHİ'S INHERITANCE**

Leontiy VOYTOVYCH

The Ivan Franko National University of Lviv,
the Chair of the Medieval History and Byzantine Studies
1 Universytetska str., Lviv 79000, Ukraine

The attempt of overcoming the set stereotypes conceding the entering of Galycia into the Polish kingdom is made in the article. The analysis of the political situation alter the dying out of Romanovychi's dynasty, of the competitor's rights and grounds for their inheritance, of the process of struggling for this inheritance and participation of Poland, Mazovia, Lithuania end Hungary in this struggle is offered.

Key words: Kingdom of Rus', Romanovychi's dynasty, Kazymyr III, Lubart-Dmytro Gedyminowycz, practice of inheriting of princely thrones.

**ПОЛЬСКИЙ КОРОЛЬ КАЗИМИР III И БОРЬБА
ЗА НАСЛЕДСТВО РОМАНОВИЧЕЙ**

Леонтий ВОЙТОВИЧ

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра истории средних веков и византистики
ул. Университетская 1, Львов 79000, Украина

В статье проанализированы содержание термина “королевство Руси” как наследства Романовичей, названия Галицко-Волынского государства и принятая практика наследования престолов в этом государстве. Рассмотрены династические права претендентов на это наследство, в частности Казимира III. Показано, какие политические обстоятельства и реалии толкнули польского короля на борьбу за наследство Романовичей. Также обращено внимание на причины формирования “Казимировской легенды” и ее реалии.

Ключевые слова: Казимир III, наследство Романовичей, королевство Руси, Любарт-Дмитрий Гедиминович, “Казимировская легенда”.

Стаття надійшла до редколегії 12.03.2011

Прийнята до друку 30.06.2011